

Uczeń w świecie tekstów kultury

Grażyna Róžańska

Uczeń w świecie tekstów kultury

Szkice o antropocentryczno-kulturowym
modelu edukacji polonistycznej

Kraków 2014

© Copyright by Grażyna Różańska
Kraków 2014

ISBN 978-83-64275-50-0

Recenzja: prof. dr hab. Alicja Jakubowska-Ożóg

Redakcja i korekta: Zuzanna Bochenek
Skład: Joanna Bizior
Okładka: LIBRON

Zdjęcie na okładce: Turcja – Hierapolis-Pamukkale, fot. Grażyna Różańska

LIBRON

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
al. Daszyńskiego 21/13
31-537 Kraków
tel.: 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

Mojej Mamie

Spis treści

Wstęp | 9

I. Teoretyczne aspekty współczesnej polonistyki

- Antropocentryczno-kulturowy model edukacji polonistycznej | 17
- Polonista wobec nowych wyzwań edukacyjnych | 43
- Innowacje dydaktyczne w procesie kształcenia polonistycznego | 59
- Uczeń a świat wartości | 71

II. Praktyka szkolna

1. Korespondencja sztuk

- Film w kształceniu kompetencji kulturowej uczniów | 103
- Sztuka „czytania obrazu” w praktyce szkolnej | 119
- Biblijne teksty ikoniczne w edukacji polonistycznej | 131
- Korespondencja sztuk w romantycznych tekstach kultury | 149
- Krzyk* Edwarda Muncha tematem rozważań licealisty | 163

2. Literatura

- O recepcji bajek Adama Mickiewicza w szkole podstawowej | 179
- Gombrowicz na lekcjach polskiego | 193
- Czesław Miłosz w szkole – rozważania o poszukiwaniu tożsamości | 207
- Problemy egzystencjalne w wybranych tekstach kultury | 237

Zamiast zakończenia

- „Nasz uczeń jest człowiekiem...”, czyli o upodmiotowieniu edukacji | 261

Nota wydawnicza | 271

Bibliografia | 273

Wstęp

Temat niniejszej książki wyrósł z przeświadczenia o konieczności dokonywania ciągłych dydaktycznych rozpoznań w procesie kulturowego kształcenia uczniów polskich szkół. Sygnalizowane problemy i prezentowane zagadnienia są efektem troski i niepokoju o kształt współczesnej edukacji oraz o właściwe miejsce w niej ucznia i nauczyciela.

Wśród tekstów zamieszczonych w zbiorze znajdują się rozważania teoretyczne o kondycji współczesnej szkoły, o jej przemianach, zmianach programowych, które określiły miejsce ucznia w procesie nauczania i wychowania, wskazały na nową rolę nauczyciela odpowiedzialnego za jego wiedzę, rozwój intelektualny i emocjonalny oraz za kształtowanie postaw etyczno-moralnych, a także za mądre i świadome uczestnictwo młodego człowieka w kulturze.

Tematyka szkiców zebranych pod wspólnym tytułem *Uczeń w świecie tekstów kultury* osadza prezentowany tom w nurcie badań literacko-kulturowych, w aspekcie edukacji polonistycznej, rozumianej jako proces wszechstronnego rozwoju młodego człowieka i jego dążenia do integracji ze światem kulturowych wartości. Stąd prezentowane przeświadczenie o tym, że zgodnie z najnowszymi tendencjami dydaktycznymi literatura powinna stanowić jedno

z ogniw kształcenia kulturowego uczniów, ale nie powinna być autarkiczna.

Przedmiotem podjętych rozważań są zatem kontekstowość i korespondencja sztuk, które w edukacji polonistycznej łączą ze sobą różnorakie dzieła kultury (plastyczne, muzyczne, filmowe) i w efekcie dają uczniom syntetyczny, zintegrowany obraz kulturowej rzeczywistości, na którą składają się poza literaturą i innymi dziedzinami sztuki również filozofia, historia, wiedza medialna i językowa.

Tak pojmowane kształcenie kulturowe ma doprowadzić do zinternalizowania przez uczniów pojęcia kultury jako wielowiekowego, całościowego społecznego dorobku człowieka, kształtowanego i modernizowanego przez stulecia, swoistego dla różnych narodów, nacji i grup, przekazywanego z pokolenia na pokolenie. Pomoże to młodym ludziom w oswojeniu takich pojęć, jak: tolerancja, globalizacja, etniczność, wielokulturowość czy kultura śródziemnomorska.

Kompetencja kulturowa nabywana w trakcie kształcenia polonistycznego określa zatem zdolność jednostki do samodzielnego interpretowania świata, niezależność w wygłaszaniu sądów i opinii, umiejętność różnicowania i wartościowania elementów kultury estetycznej, sprawność w interpretowaniu i analizowaniu zjawisk kultury, jest to również określona postawa, ujawniająca się w aktywności twórczej młodego człowieka, autentycznym przeżywaniu w kontakcie z tekstami kultury, dzięki nabytym w procesie kształcenia i socjalizacji umiejętnościom, nawykom i dyspozycjom. To także zdolność do recepcji kultury, odkodowywania znaków i odkrywania artystycznych sensów, zamkniętych w dziełach sztuki, zgodnie z ich przesłaniem.

Świat tekstów kultury pomaga młodemu człowiekowi w poszukiwaniu własnej tożsamości, tak ważnej w procesie samookreślenia się jednostki i odkrywania istoty człowieczeństwa. To również istotny składnik procesu komunikacji, a także trwała zdolność do uczestnictwa w kulturze. To kultura, poza innymi czynnikami, socjalizuje i „cywilizuje” jednostkę, uczy ją wrażliwości, która jest podstawą empatii i jednym z warunków estetycznego poznawania świata.

Jak pisze Michał Paweł Markowski, „[...] jeżeli rozumiem tekst lub kogoś innego, to rozumiem to, co wykracza poza mój horyzont, albo przynajmniej zaczynam pojmować, że mój horyzont jest za ciasny [...]”¹.

Takie myślenie powinno towarzyszyć twórcom i nauczycielom edukacji humanistycznej. Poza kulturą człowiek jest jedynie żywą istotą, która dopiero poprzez obcowanie z nią staje się w pełni *homo sapiens*.

Mapy umysłu, które nosimy w sobie – wyrysowane na podstawie naszych własnych doświadczeń kulturowych – są niewiele lepsze od tych, którymi dysponował Kolumb, żeglując w 1492 roku na zachód w poszukiwaniu drogi do Indii. Ciągle jeszcze istnieją wielkie, nie odkryte kontynenty – olbrzymie obszary ludzkiego doświadczenia, o których mieszkańiec Zachodu nic nie wie² –

dowodził Edward Hall w swej książce *Poza kulturą*.

W dzisiejszej koncepcji kształcenia polonistycznego słusznie kładzie się szczególny nacisk na model edukacji „z uczniem pośrodku”, antropocentryczno-kulturowy nurt³, który ma za zadanie przede wszystkim badanie nastawień i motywacji ucznia, jego predyspozycji, wyborów kulturowych, zainteresowań i relacji międzyludzkich.

W związku z tym staram się również zwrócić uwagę na istotę przeżycia estetycznego, które wyrasta z rzetelnego przygotowania ucznia do odbioru tekstów, uzupełnia jego percepcję, a przede

¹ M.P. Markowski, *Polityka wrażliwości. Wprowadzenie do humanistyki*, Kraków 2013, s. 225.

² E.T. Hall, *Poza kulturą*, przeł. E. Goździak, Warszawa 2001, s. 53.

³ Więcej na temat antropologicznej koncepcji kształcenia w: *Z uczniem pośrodku. Podmiotowa dydaktyka literatury, języka, kultury*, red. Z. Budrewicz, M. Jędrzychowska, Kraków 1999; M. Jędrzychowska, *Najpierw człowiek. Szkolna edukacja kulturowo-literacka a problem kształcenia dydaktycznego polonistów. Refleksja teleologiczna*, Kraków 1998; Z.A. Kłakówna, *Przymus i wolność. Projektowanie procesu kształcenia kulturowej kompetencji*, Kraków 2003; B. Myrdzik, *Zrozumieć siebie i świat. Szkice i studia o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006; *Podmiotowy wymiar szkolnej polonistyki. Materiały z konferencji*, red. Z. Uryga, Kraków 1998.

wszystkim przyczynia się do harmonijnego rozwoju emocjonalnego dziecka i jego osobowości. Tak wieloaspektowo ukształtowany młody człowiek lepiej będzie sobie radził z wyzwaniami, które stawia przed nim dorosłe życie.

Współczesna edukacja humanistyczna stała się swoistym przewodnikiem po świecie tekstów kultury. Jej zadaniem jest hierarchizowanie współczesnych zjawisk cyberkultury, poznawanie swoistości sztuk, ich wzajemnego przenikania się, natomiast rolą nauczyciela jest zainspirować ucznia i w subtelny sposób kształtować jego osobowość, preferencje kulturowe i umiejętność wartościowania zjawisk zachodzących w otaczającym go świecie. Poprzez prezentowane w niniejszym zbiorze teksty chciałam się podzielić z Czytelnikami własnymi refleksjami na ten temat.

Antropocentryzm kulturowy spowodował, że zwrócono uwagę na istotę i wagę uczestnictwa młodego człowieka w komunikacji kulturowej. Wraz z wprowadzeniem do kształcenia polonistycznego różnorodnych form przekazu, niewyłącznie literackiego, usytuowano ucznia w obszarze tzw. dialogu społecznego, w którym uczestnictwo uwarunkowane jest posiadaniem konkretnych umiejętności komunikacyjnych, nie tylko werbalnych, ale również pozawerbalnych, wyrażanych za pomocą gestów, obrazów, mimiki, znaków symbolicznych i dźwięków. Włączenie kultury audiowizualnej w krąg polonistyki szkolnej zachęciło nauczycieli do stosowania nowoczesnych i twórczych metod pracy, za pomocą których można pokazać uczniom związki zachodzące między różnymi tekstami kultury oraz zademonstrować sposoby właściwego ich odczytywania, stąd wśród prezentowanych przeze mnie propozycji rozwiązań dydaktycznych są również zagadnienia recepcji filmu na potrzeby edukacji polonistycznej. „Zatem cechą dzisiejszej humanistycznej edukacji powinien stać się polisemiczny wymiar interpretacji zjawisk współczesnych”⁴.

W niniejszej książce wskazałam również na ewaluację postaw uczniów wobec uniwersum wartości. W obliczu społecznych i poli-

⁴ A. Pilch, *Świadomość nowoczesności w polonistycznej edukacji*, w: *Z teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego*, t. 21, red. H. Synowiec, Katowice 2012, s. 8.

tycznych transformacji zmienia się bowiem uznawany przez jednostki system aksjologiczny. Jedne walory ulegają degradacji, a inne wznoszą się na „szczyt piramidy”⁵. Istnieją jednak i takie, które są trwałe, ponadczasowe i nie ulegają zmianom. To szeroko pojęte wartości ogólnoludzkie i uniwersalne, takie jak dobro, piękno, wolność, prawda. Tworzą one standardowe wzorce postępowania jednostki, prowadzące do jej udoskonalania się, wpływające na sposób i jakość życia.

Antropocentryczny model kształcenia powinien prowadzić ucznia do samodzielności w myśleniu i wewnętrznego przeżywania. Tak pojęta edukacja powinna skutkować większą samoświadomością młodego człowieka, dojrzałością do kształtowania własnej, właściwej mapy aksjologicznej. Jest to możliwe tylko wówczas, gdy uczniowie obdarzą prawdziwym zaufaniem swego nauczyciela, kiedy stanie się on dla nich niekwestionowanym autorytetem i będzie wdrażał ideę kształcenia kulturowego, poszukującego „aksjologicznego pejzażu świata”⁶.

Interdyscyplinarne rozumienie świata tekstów kultury powinno sprawić, iż uczeń kończący edukację będzie absolwentem mającym holistyczne wykształcenie, posiadającym świadomość istnienia w kulturze, zwłaszcza w jej wymiarze symbolicznym i aksjologicznym, wychowanym do wartości, wiedzącym, czym jest dobro,

⁵ Mam tu na myśli piramidę wartości określoną przez Maxa Schelera. Zob.: M. Scheler, *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, przeł., wstępem i przyp. opatrzyli S. Czerniak, A. Węgrzecki, Warszawa 1987; J. Trębacki, *Etyka Maxa Schelera. Przyczynek do ogólnej teorii wartości*, Warszawa 1973; P. Węclawik, *Wybrane aspekty problemu jedności człowieka w antropologii filozoficznej Maxa Schelera*, „Prace z Nauk Społecznych. Folia Philosophica” 1991, t. 22.

⁶ Określenie „pejzaż aksjologiczny” wyrosło na kanwie określenia Umberto Eco (*Pejzaż semiotyczny*, przeł. A. Weinsberg, Warszawa 1972), pojawiło się w publikacjach: M. Jędrzychowska, *Cele i treści kształcenia dydaktycznego polonistów – pejzaż aksjologiczny*, w: *Dydaktyka literatury i języka polskiego w kształceniu nauczycieli. Studia*, red. Z. Uryga, Kraków 1991; B. Dyduch, *Cele i treści kształcenia dydaktycznego polonistów w świetle powszechnej edukacji – pejzaż semiotyczny*, w: *Dydaktyka literatury i języka polskiego...*; również B. Chrzastowska, *Poetyka stosowana* (rozdz. 3 zmieniony), Warszawa 2000 oraz w wielu pracach i artykułach naukowych innych autorów.

empatia, tolerancja, potrafiącym wyrażać swe poglądy i opinie. To młody człowiek, który będzie uczestniczył w kulturze, otwarty na innych ludzi, ich odmienności i różnorodności, prowadzący dyskusje na wielu płaszczyznach intelektualnych, wykazujący zdolność do interpretacji tekstów kultury w różnorodnych zestawieniach kontekstowych, do przeżywania i wartościowania zjawisk, eksponowania własnego stosunku do otaczającego świata. To w końcu nastolatek, który będzie miał umiejętność intuicyjnego odbierania sensów dzieła oraz kreowania własnego świata wyobraźni.

W celu oglądu tak szerokiego spektrum zagadnienia odwołuję się do zapomnianych już nieco stanowisk (Stefan Szuman, John Dewey, Celestyn Freinet, Herbert Read, Robert Gloton i Claude Clero), jednocześnie uwypuklam i wykorzystuję współczesną myśl literaturoznawczą Paula Ricoeura, Hansa Georga Gadamera, a także bardzo ważne dla omawianych zagadnień dokonania współczesnych dydaktyków polskich – Marii Jędrichowskiej, Barbary Myrdzik, Bożeny Chrzęstowskiej, Jadwigi Kowalikowej, Zenona Urygi, Henryka Kurczaba i wielu innych, podkreślając w ten sposób, że problemy dotyczące efektywnego nauczania i kompleksowego kształcenia polonistycznego pozostają nieustannie aktualne.

Chciałabym, aby niniejsze rozważania na temat miejsca dziecka w świecie tekstów kultury pomogły również nauczycielom i były dla nich inspiracją do podjęcia tego trudnego wyzwania, jakim jest holistyczne kształcenie polonistyczne, prowadzące do rozwoju kulturowej osobowości ucznia, jego ekspresji twórczej i wrażliwości estetycznej. Warto uzmysłowić dydaktykom, jak trudną i żmudną drogę musi przejść młody człowiek, aby dotrzeć poprzez wielostopniowy system kształcenia kulturowego do takiego poziomu, na którym nabywanie kompetencji kulturowej będzie poszukiwaniem aksjologicznego pejzażu rzeczywistości w odkrywanych tekstach kultury.